

PREDRAG VRANICKI, »Marksizam i socijalizam«, Zagreb 1979.

Kritika staljinizma u cjelini ili nekih njegovih manifestacija pojedinačno česta je preokupacija Predraga Vranickog, jednog od naših najistaknutijih marksističkih teoretičara, autora prve historije marksizma u svijetu. Ta je problematika osnovni predmet mnogih njegovih radova, od prve posebno štampane rasprave »O nekim pitanjima marksističke teorije u vezi sa Ždanovljevom kritikom Aleksandrova« iz 1951. godine do ove posljednje knjige »Marksizam i socijalizam« (1979), koja je nastala i kao neki autorov osobni dug, kako sam ističe u Predgovoru:

»Ako su mi kao mladom marksistu i komunistu prije rata zbivanja u SSSR-u pod Staljinom bila potpuna nepoznata ili prikazivana u mistificiranom obliku — 1948. godina je djelovala kao neka historijska elementarna pojava. Činjenice koje su počele izbijati na javu ukazivale su da mnogo šta nije imalo veze sa socijalističkim odnosima i etikom. Ali, što je bilo i što jest? Da li je socijalizam, pa makar i deformirani, mogao biti alibi za tako nakaradne odnose i degradiranja ličnosti? Otežavajuća okolnost za razumijevanje bio je historijski sjaj velikog Oktobra koji je još uvijek tamne strane novoga režima obasjavao i time mu davao svjetliji izgled. Osim toga, cijela ta stvarnost posebno je insistirala da je jedini pravi nasljednik Oktobra, kao i cjelokupnog marksizma, a mnogi njeni teoretičari bili su uvjereni da rade najbolji posao« (str. 9—10).

Govoreći o nekim svojim ranijim nepotpunim i manjkavim pokušajima da sistematski obradi taj historijski fenomen, autor sebi postavlja vrlo velike obveze: »Za definitivniji pokušaj objašnjenja cjelokupne ove problematike dva su osnovna preduvjeta, barem za mene, već postojala: radom na historiji marksizma, kao i na mnogim drugim manjim raspravama, potrebna širina za sagledavanje svih ovih kompleksnih teorijskih i historijskih problema bila je osigurana. Drugi preduvjet je naš napor da u sukobu sa staljinizmom zacrtamo nove putove socijalističkog razvoja kojemu je okosnicom postala ideja samoupravljanja. Bez tih teorijskih i praktičkih iskustava teško se mogu zamisliti rezultati do kojih sam u ovom djelu došao. Oni nemaju samo težinu dosadašnjih mojih teorijskih napora, kao i dostignuća mnogih drugih marksista i socijalista, nego i određene historijske prakse« (str. 10).

U skladu s tim vrlo ambiciozno zacrtanim zadacima koncipirana je cijela knjiga. U Uvodu i prvom poglavlju »Sudbinska geneza socijalizma« autor govori o socijalizmu kao procesu oslobađanja čovjeka, onako kako su ga zamislili Marx i Engels. U drugom poglavlju »Napuštanje principa i početak stvaranja mita« analiziraju se razlozi koji su doveli do postepenog odstupanja od toga osnovnog zadatka, a u trećem, najopsežnijem — »Staljinizam« — razrađuje se struktura centralističko-etatsističkog društveno-političkog sistema, rukovodeća uloga Partije, problem slobode i dr. Četvrto poglavlje »Socijalizam« govori o različitim putovima izgradnje socijalizma s izričitim naglaskom na samoupravni put i sa sintetskim prikazom jugoslavenskog iskustva. Posljednje poglavlje — »Suvremeni razvijeni i nerazvijeni svijet« — posvećeno je tzv. eurokomunizmu i pokušajima

izgradnje socijalizma u nekim nedovoljno razvijenim zemljama, pretežno centralističko-etatističkog karaktera.

Knjiga je pisana vrlo živo, esejistički, bez znanstvene aparature i opsežnijih citata. Važnija gledišta uglavnom su ukratko prepričana. Knjizi su dodane »Bilješke i komentari«, u kojima se prema prije navedenim poglavljima neka gledišta detaljnije razrađuju i argumentiraju primjerenim citatima. U njima je dan i selektivni osvrt na neke interpretacije staljinizma, od prvih kritika suvremenika do najnovijih kompleksnih analiza i ocjena.

Toliko o kompoziciji knjige i o autorovim namjerama, a sada nešto i o ostvarenju. Po našem mišljenju trebalo je da autor prije svega odgovori na dva osnovna pitanja: *prvo*, zašto je već u prvom pokušaju praktične realizacije socijalizma došlo do takvih odstupanja i devijacija, i *drugo*, zbog čega je tada oformljeni centralističko-etatistički sistem još uvijek osnova društveno-političkog sistema SSSR-a i polazna pozicija za njegovu globalnu politiku?

Na prvo pitanje autor je pokušao odgovoriti u drugom poglavlju »Napuštanje principa i početak stvaranja mita«, navodeći već poznate razloge kao što su ekonomska zaostalost carske Rusije, žestina buržoaske kontrarevolucije i strane vojne intervencije, malobrojnost ruske radničke klase i njena deklasiranost, nedovoljna podrška, pa čak i nerazumijevanje znatnog dijela međunarodnog radničkog pokreta i dr., što je sve postepeno dovelo do napuštanja samoupravljanja kao osnove novoga društveno-političkog sistema. Ali autor uz te objektivne razloge pridaje veliko značenje i jednom subjektivnom faktoru:

»Smrt Lenjinova također je jedna od presudnih komponenata koje su uvjetovale daljnji neočekivani i toliko nepoželjni razvoj revolucije. Danas možemo gotovo sa sigurnošću reći, poznavajući Lenjinove posljednje napise i tzv. Testament, da bi on osujetio Staljinovo ostajanje na poziciji generalnog sekretara« (str. 48).

Posljednja rečenica prelazi okvire znanstvene rasprave i zalazi u sfere proročanstva, jer bismo isto tako mogli reći da bi Staljin možda maknuo i Lenjina, iako se zaista dugo vremena javljao samo kao branilac lenjinizma bez ikakvih ambicija na neki vlastiti teorijski doprinos. Često spominjani Lenjinov Testament (»Pismo kongresu«) ima i slabu stranu, jer Lenjin, predlažući kongresu da Staljin smijeni s mjesta generalnog sekretara Partije, nigdje ne spominje njegova mogućeg nasljednika. Naprotiv, u cijelom tekstu ne govori se pozitivno ni o jednom tadašnjem boljševičkom rukovodiocu, a o nekolicini kao što su Trocki, Zinovjev, Kamenjev, Buharin i Pjatakov (svi članovi Politbiroa CK, osim posljednjeg) čak se govori negativno. Što su onda mogli učiniti delegati XIII kongresa RKP(b), održanog u proljeće 1924, nekoliko mjeseci nakon Lenjinove smrti, već ostaviti onoga koji se na tom mjestu nalazio, pogotovo što je on prihvatio kritiku i obećao da će se popraviti!

Sigurno je da je za nastanak centralističko-etatističkog sistema bilo presudno olako napuštanje principa demokratskog centralizma i tek začeto radničkog upravljanja. Ali to se dogodilo još za vrijeme Lenjinovog života, nakon završetka građanskog rata, u proljeće 1921, o čemu autor kaže:

»Sigurno je da slaba, decimirana, poluseljačka radnička klasa, s veoma slabim demokratskim tradicijama i koncepcijama o kojima je bilo riječi, nije mogla samoinicijativno preuzeti vodeću ulogu u formiranju novih i stvarnih socijalističkih odnosa na bazi samoupravnog principa. Sigurno je da su i partija i država u takvim okolnostima morale imati veoma značajnu ulogu u cjelokupnom

daljnjem procesu. Ali je isto tako sigurno da taj proces nije bio jednoznačno determiniran i da se u toku tog zbivanja moglo djelovati u smislu pojačavanja uloge sistema sovjeta na svim društvenim nivoima, da se moglo sprečavati jačanje i na kraju potpuno preuzimanje vlasti i upravljanja od strane državno-partijske birokracije« (str. 49).

Kao što vidimo, autor opravdava Lenjina za takav kurs, ali zato kasnije, u niz navrata, optužuje Staljina što ga je dosljedno nastavio, doduše postepeno sve rigoroznije, a zatim i mnogo drastičnije. Za njega kao da je presudna samo Lenjinova smrt.

»Ruska revolucija je tako nakon Lenjinove smrti ostala u nimalo zavidnom položaju. Vodstvo revolucije bilo je sastavljeno od veoma različitih i međusobno suprotstavljenih ličnosti, s prilično različitim konceptima u vezi s cjelokupnim problemom revolucije, koje nisu bile u stanju da relativno harmonično riješe ta međusobna neslaganja kao što je uspijevao Lenjin u toku najtežih godina postojanja mlade socijalističke vlasti« (str. 50).

Te su razlike bile manje teoretske prirode, a više osobne. Gotovo svi sovjetski rukovodioci nakon oktobarske revolucije izjašnjavali su se protiv radničke kontrole, smatrajući je partikularnom, lokalističkom, pa čak i stihijnom, jer je potpuno suprotna planskom razvoju nove socijalističke privrede i socijalističkog društva uopće. To mišljenje zastupao je i sam Lenjin, tvrdeći da radnici još moraju učiti upravljati proizvodnjom. Zahtjev radnika, udruženih u sindikatima, za upravljanjem procesom proizvodnje on je na X kongresu RKP(b), u proljeće 1921, nazvao anarho-sindikalizmom. Naravno, bilo je to u raskoraku s gledištima iz njegove knjige »Država i revolucija«, na koju se pozivaju svi koji u Lenjinu vide pristašu samoupravnog socijalizma. Ali ona je nastala četiri godine ranije.

Razvitku centralističko-etatističkog sistema u Rusiji pridonio je još jedan vrlo važan razlog, koji Predrag Vranicki uopće ne spominje. To je veličina države i sve jača želja da se ona očuva što je god moguće manje neokrnjena, bez obzira na složenost njene strukture i brojne unutrašnje protivrječnosti. Ta tendencija postaje znatno izraženija nakon Lenjinove smrti, a uoči drugoga svjetskog rata, gotovo je dominantna.

Prvi deceniji 20-og stoljeća donijeli su raspad dvaju vjekovnih carstava: Otmatskog i Habsburškog. U toku prvoga svjetskog rata srušena je dinastija Romanova, ali se golema euro-azijska država nije raspala. Nakon oktobarske revolucije, izdvojila se Finska; građanski rat i međunarodna situacija omogućile su stvaranje samostalnih pribaltičkih država Estonije, Letonije i Litve, a neuspjeh u ratu s Poljskom utjecao je da se granica prilično pomakla na istok. Sve ostalo je očuvano, zahvaljujući dijelom sve krućem etatističko-centralističkom sistemu, ili samo njemu, kako je to postepeno shvatila vladajuća birokracija na čelu sa Staljinom. (Ti su »gubici« nakon četvrt stoljeća nadoknađeni.)

Možda se u tome i nalazi glavni razlog, zašto se vrlo brzo odstupilo od parcijalne kritike staljinizma, koju je na XX kongresu KPSS 1956. započeo N. S. Hruščov. Čak i tzv. kritika kulta ličnosti i njegovih negativnih posljedica, koja je polazila od paradoksalne činjenice da je politika Partije bila u osnovi ispravna, iako je Staljin, koji se decenijama nalazio na čelu Partije, griješio, bila preopasna, pa se ubrzo i od nje odustalo. Zato se često kritika centralističko-etatističkog sistema, koji je oformio Staljin i dao mu svoj osobni pečat u izuzetno oštroj diktaturi, smatra antisovjetizmom.

Bit takvoga sistema u kome su dva sredstva za proizvodnju nacionalizirana ili kolektivizirana, a njima upravlja državni administrativno-birokratski aparat, Predrag Vranicki vrlo dobro analizira. On ukazuje i na negativne posljedice takvog koncepta za daljnji razvoj socijalizma u svijetu i marksističke misli, ali ipak ne daje jasne i potpune odgovore na prije postavljena pitanja.

Zlatko Čepo

TODOR KULJIĆ, Fašizam — sociološko-istorijska studija, Nolit, Beograd 1978.

Vladavina, dominacija i eskalacija fašizma u nekim zemljama i dijelovima svijeta doista predstavlja najsureviji oblik diktature finansijskog kapitala i ujedno najmračnije razdoblje u povijesti čovječanstva uopće. Fašizam je u svojoj biti najgrublja forma diktature najreakcionarnijeg dijela krupne buržoazije kojom finansijski kapital pokušava, i privremeno uspijeva, ugušiti ekonomska i socijalna suprotstavljanja koja su u kapitalističkoj proizvodnji postala nerazrješiva. Fašizam je »policajac koji je zatvorio sve izlaze u napredak, u razvijanje budućnosti [...]«. To je novi politički omot vladavine finansijskog kapitala kojim se »država točak historije nasilnim sredstvima« (Kardelj).

No kako fašizam nije samo prošlost, već se tu i tamo javlja i pokušava doći do izraza u određenim društveno-ekonomskim i političkim krizama i danas — potrebno ga je uvijek nanovo analizirati, istraživati i osmišljavati njegovu suštinu i korijene uzroka pojavljivanja, što autor navedene studije pokušava. Pri tom je potrebno istaći da Kuljić u eksplikaciji te problematike nastoji prevladati neka jednostrana apologetska tumačenja fašizma i također ona mišljenja koja polaze s pozicija površinskog oslikavanja metodom crno-bijele tehnike, pokušava — dakle — prevladati ona mišljenja koja fašizam objašnjavaju samo kao određen prolazni pokušaj spašavanja akutne krize kapitalizma.

Takva sagledavanja i tumačenja fašizam stavljaju u prošlo vrijeme i ostavljaju ga u njemu, a on nije — naglašava autor — samo prošlost već je prisutan i u sadašnjosti, tako da i danas fašizam predstavlja opasan instrument svake ekstremne političke i društvene reakcije, eksploatacije i potčinjavanja ostalih. Sve to dokazuje, ističe autor u tekstovima navedenog djela, da je fašizam i kao društvena pojava i kao pokret i kao instrument vladanja inherentan kapitalističkom sistemu i kapitalističkoj proizvodnji uopće, pa se i može javiti u zaoštrenim kriznim konfliktima koji se pokušavaju nasiljem riješiti.

Prema tome, osnovne uzroke pojave, razvoja i djelovanja fašizma autor nalazi u kapitalističkoj proizvodnji, strukturama kapitalističkog društva i na njima zasnovanim proizvodnim odnosima, u kapitalističkim monopolima i na tim osnovama brojnim ekonomskim, političkim, socijalnim, ideološkim i ostalim proturječnostima društvenih procesa kapitalističkog svijeta epohe 20. stoljeća. Drugim riječima, osnovne uzroke i krajnje pojave fašizma valja sagledavati u marksistički utemeljenoj analizi dijalektičkog odnosa antagonističkog karaktera dru-